

A hív és a küld igék konceptuális szemantikai vizsgálata

1. A kognitív nyelvészetben belül élesen szemben áll egymással a holista irányzat, amelyet két kiemelkedő képviselője alapján LAKOFF—LANGACKER-féle kognitív nyelvészetnek is nevezhetünk, és a moduláris irányzat (FERENC KIEFER, *Cognitive linguistics: a new paradigm?* In: *Linguistics in the Morning Calm* 3. Szöul, Hanshin Publishing Company, 1995: 93—111). Azonban maga a moduláris kognitív nyelvészet sem tekinthető egységesnek, mert két eltérő felfogás ütközik a nyelvi és a fogalmi jelentés megkülönböztetésének szükségességét illetően. Az egyik nézetet, amely egyébként a holista irányzatnak az ebben a kérdésben elfoglalt álláspontjával mutat rokonságot, R. JACKENDOFF (*The architecture of the linguistic-spatial interface*. In: P. BLOOM—M. A. PETERSON—L. NADEL—M. F. GARRETT szerk., *Language and space*. Cambridge, MIT Press, 1996. 1—30) képviseli: a jelentés megadásának egyetlen szintje, a fogalmi reprezentációk szintje létezik. Ezzel szemben a moduláris kognitív nyelvészet másik ága következetesen megkülönbözteti a nyelvi tudást és a világtudást, valamint ennek megfelelően a nyelvi, azaz a tulajdonképpeni szemantikai és a fogalmi jelentést (M. BIERWISCH, *How much space gets into language?* In: P. BLOOM — M. A. PETERSON — L. NADEL — M. F. GARRETT szerk. i. m. 31—76; GERGELY GYÖRGY — TH. G. BEVER, *Az okozást kifejező igék mentális reprezentációja*: *Pszichológia* 1985: 379—434; FERENC KIEFER, *Linguistic, conceptual and encyclopedic knowledge: some implications for lexicography*. In: TAMÁS MAGAY — JÚLIA ZIGÁNY szerk. *BudaLEX '88 proceedings: papers from the 3rd International EURALEX Congress, Budapest, 4—9 September 1988*. Bp., Akadémiai K., 1990. 1—10). Nyelvi szinten a szójelentések rendszerint nem teljesen meghatározottak, gyakran változókat tartalmaznak. Ezeket a változókat a (neutrális) kontextusokban aktivizálódó mindennapi tudásunk konkretizálja a fogalmi interpretáció során. Másként megfogalmazva: A fogalmi interpretáció az alulspecifikált szemantikai jelentést, a magjelentést a teljesen meghatározott szó szerinti jelentésekre képezi le. Ez történhet az ún. fogalmi elmozdulás útján, amikor a szemantikai jelentés különböző konceptuális mezőkben kap teljes értelmet, vagy az ún. fogalmi differenciáció útján, amikor a szemantikai jelentés némileg különböző módokon, de ugyanabban a konceptuális tartományban értelmeződik. A differenciációval nyert jelentések vonatkozhatnak prototipikus és nem prototipikus szituációkra. Mindazonáltal a lexémával (és nem bizonyos perifrasztikus kauzatív szerkezettel) kifejezhető, nem tipikus eseteket a szójelentés fogalmi szintjéhez tartozó szótári sztereotípiák korlátozzák. Ezek, ha relevánsak, előírják a megfelelő — lehet, hogy kultúrától, civilizációtól függő — módját és célját az események lezajlásának.

Az itt tömören ismertetett kétszintű konceptuális szemantika koncepciójára támaszkodva, pontosabbá és következetesebbé tehetjük a szójelentések megadását, mind a lexikológiai elemzésekben, mind a lexikográfiai gyakorlatban, különös tekintettel az értelmező szótárakra. Ezt kívánom részletesen bemutatni a konceptuális differenciáció területén, megvizsgálva a mai magyar nyelvnek a címben megnevezett két, igen bonyolult tulajdonképpeni és konceptuális szemantikai jellemzést igénylő igéjét. Először a *hív* és a *küld* kontextusokból adódó interpretációs lehetőségeit veszem számba. Másodszor, ezek alapján megállapítom és formalizálva megadom a *hív*, illetve a *küld* magjelentését. Harmadszor: megmutatom, hogyan konkretizálódnak fogalmi szinten a magjelentések, azaz

hogyan vezethetők le ezekből a kontextusokban fellépő variánsok, a szó szerinti jelentések.¹

2. A) Kezdjük a következő példával!

(1) *Tegnap Pali az uszodába hívta Jancsit.*

bális vagy írott/szóbeli verbális jelek (tipikusan az utóbbiak) révén valamit közöl Jancsival. Mivel a közlemény négyféle esemény bekövetkezésének a kívánságát tartalmazhatja, négyféle hívásról beszélhetünk ebből a szempontból. A közlemény tartalmát állítva előtérbe, az (1) legtipikusabb hívásként való interpretációját a (2)-vel adhatjuk meg.

(2) Pali, aki az uszodában volt, azt akarta, hogy Jancsival ott találkozzanak.

Kevésbé tipikus hívás-események a (3)- és a (4)-beliek.

(3) Pali, aki nem volt az uszodában, arra kérte Jancsit, hogy ott találkozzanak.

(4) Pali azt javasolta Jancsinak, hogy menjenek el együtt az uszodába.

Van még egy eléggé furcsa — mert az előző három esettől eltérően a hívó semmiképp sem lesz a hívott féllel együtt az uszodában —, ám lehetséges szituáció, amelyben az (1)-et használhatjuk:

(5) Pali, aki az uszodában volt, azt kívánta, hogy Jancsi menjen oda (és vigye haza az aktatáskáját, mert neki el kell rohannia egy fontos megbeszélésre).

A (2)—(5) alapján nem fogadhatjuk el a közlemény tartalmának meghatározásaként az ÉrtSz. (3: 282 I. 1.) definíciójának azt a részletét, hogy „közelítsen hozzá” (ti. a feladóhoz a címzett). Ez ugyanis csak a (2)-nek felel meg teljesen, és többé-kevésbé a (3)-nak, de Jancsi haladhat egyenesen, és Pali az, aki közeledik; Pali és Jancsi mozoghatnak párhuzamosan is (vö. (4)). Az (5) szerint pedig Palinak szintén nem arról a kívánságáról van szó, hogy Jancsi közeledjen hozzá. Tehát az „y közeledjen x-hez” formula, ahol az x a feladó, az y a címzett helyett áll, nem megfelelő a hív számára.

Vajon a *küld* esetében, amely a közlemény tartalma tekintetében szemben áll a *hív*-val, helyes-e az „y távolodjon x-től”² megfogalmazás (vö. ÉrtSz. 4: 520 I.: „távozásra [...] szólít fel”)? Vizsgáljuk meg a következő példát abból a szempontból, hogy távolodásra való kérés fejeződik-e ki a *küld*-del!

(6) *Pista az iskolába küldte Lacit.*

A (6) legtipikusabb interpretációja szerint a *küld*-del kifejezett közlemény tartalma valóban: y távolodjon x-től. A (6)-nak azonban van négy másik, kevésbé tipikus interpre-

¹ Az alábbi vizsgálat a kandidátusi értekezésemben található elemzéseknek az átdolgozott változata. Mind a *hív*-val és a *küld*-del rokon jelentésű igéknek (*szólít*, *beparancsol*, *berendel*, *elenged*, *elereszt*, *elbocsát* stb.) és más, igei és főnévi, jelentésmezőknek a kétszintű konceptuális szemantikai vizsgálatára, mind a kognitív nyelvészet problémáinak, különösen a kétszintű konceptuális szemantikának a tárgyalására l. BIBOK KÁROLY, Szószemantika: elméleti kérdések és elemzések. Kandidátusi értekezés. Szeged, 1994. Kézirat.

² Itt is a feladó és a címzett helyett áll az x és az y.

tációja is, amelyek közül az első háromnál nem a távolodás a releváns mozzanat. Először,

- (7) Pista — annak ellenére, hogy az iskolába küldte Lacit — vele mehet egészen az iskola bejáratáig, mert arrafelé akadt dolga.

Ellenvethetné valaki, hogy y a mozgás befejező szakaszában éppen távolodik x -től. Az „ y távolodjon x -től” formula azonban explicit módon nem utal arra, hogy x ilyen értelmű távolodást kívánt elérni közleményével.

Másodszor, elképzelhető olyan szituáció is, hogy

- (8) Pista miután az iskolába küldte akár telefonon, akár személyesen Lacit, rögtön elmegy egy olyan helyre, amely Laci mozgásának célpontján, azaz az iskolán túl van. Tegyük fel továbbá, hogy Lacinak a mozgást csak bizonyos idő eltelte után kell megkezdenie, ha egyáltalán eleget szándékozik tenni Pista kérésének. Amikor Laci mozogni kezd, akkor már Pista felé mozog, vagyis éppen közeledik Pistához.

Harmadszor, vegyük észre, hogy a (6)-nak lehetséges egy olyan nem tipikus interpretációja is, amikor

- (9) Pista is az iskolában van Laci megérkezésekor. Laci meglepődhet ezen (a *küld* ugyanis kizárja, hogy egymás társaságában érkeztek az iskolába), de Pista adhatja azt a magyarázatot, hogy ő nem azért tartózkodik ott, hogy vele találkozzon.

Végül, még a (10) is egy lehetséges értelmezése a (6)-nak:

- (10) Pista megérkezhet Laci után az iskolába, mert Lacit (előre)küldte, hogy ott várjon rá, és hogy majd ott találkoznak.

A (9)-cel és a (10)-zel kapcsolatban rá kell még arra mutatni, hogy jóllehet Pista megtalálható ott, ahová Laci megérkezik, nincs neki szándékában Lacival — annak megérkezésekor! — együttműködni. Ugyanakkor ha visszaemlékezünk a (2)—(5)-re, észrevehetjük, hogy a *hív* esetében viszont a közlés éppen az adott helyen való „együttműködés” céljából történik, együttműködésnek tekintve azt is, hogy Pali az uszodában hátrahagyja az aktatáskáját, és majd Jancsi hazaviszi.

B) A nem minden szituációt kielégítő formulák (y közeledjen x -hez, távolodjon x -től) megvizsgálása után nézzük meg a *jön* és a *megy* szavakat, amelyek segítségével hívást és küldést megvalósító megnyilatkozásokat hozhatunk létre. Vö.:

- (11) a) *Gyere az uszodába!* — *hívta*/**küldte* Pali Jancsit.
b) *Menj az iskolába!* — *küldte*/**hívta* Pista Lacit.

Természetesen csak akkor juthatunk a *jön* és a *megy* révén újabb információkhoz a *hív* és a *küld* jelentését illetően, ha nem kell azonosítani, illetve nem azonosítjuk a *jön* és a *megy* jelentését a közeledéssel és a távolodással. A NyKk. *jön* szócikkében (1: 1099—1103) egyértelműen elutasítják az ilyen leegyszerűsítő azonosítást. Mielőtt azonban ténylegesen hozzákezdene a *hív/küld* és a *jön/megy* közötti kapcsolat vizsgálatához, össze-

foglalom CH. J. FILLMORE (Santa Cruz lectures on deixis. 1971. Kézirat.) megállapításait a *jön* és a *megy* angol (kvázi)ekvivalenseinek, a *come*-nak és a *go*-nak a deiktikus tulajdonságairól. Tudomásom szerint ez az egyik legrészletesebb elemzése az ilyen deiktikus igéknek, bármelyik nyelvet vegyük is. (Vö. még: G. A. MILLER — PH. N. JOHNSON-LAIRD, *Language and perception*. Cambridge, Harvard University Press, 1976. 539—44; C. GODDARD, *The semantics of coming and going: Pragmatics 1997*: 147—62.) Ezért FILLMORE imént említett munkája jó kiindulópont lehet a *jön* és a *megy* megértésében, valamint talán a *hív* és a *küld* megértésében is.

A *come* olyan mozgást jelöl, amely a beszélőnek vagy a hallgatónak a kódolási időben vagy a referenciaidőben (a megérkezés időpontjában) elfoglalt helye felé irányul, továbbá a beszélőnek vagy a hallgatónak a referenciaidőbeli otthona felé irányul. Mind-ezeket a feltételeket FILLMORE még kiegészíti két másikkal: a) a *come* olyan mozgásra vonatkozik, amely a referenciaidőben a beszélő vagy a hallgató társaságában történik, és b) a *come* egy elbeszélésben, amelyben sem a beszélő, sem a hallgató nem vesz részt szereplőként, olyan mozgást jelölhet, amely az elbeszélés helye felé vagy a főszereplő referenciaidőbeli helye, otthona felé irányul. Ami a *go*-t illeti, ez az ige kevésbé komplikált jelentéssel rendelkezik: olyan mozgásról van szó, amely a beszélőnek a kódolási időben elfoglalt helyétől különböző hely felé irányul.

Nézzük tehát most a *jön* és a *megy* igéket, valamint ezek kapcsolatát a *hív*-val és a *küld*-del FILLMORE elemzésének tükrében! A *jön* — a *come*-mal, amely a kommunikáció mindkét résztvevőjének helyzetét figyelembe veszi, összehasonlítva — csak a beszélő helyére (és az „y közeledjen x-hez” formulától eltérően nem pusztán a beszélőre) van tekintettel. (A *come*-nak a magyarhoz hasonlóan szűkebb értelmezési lehetőségekkel rendelkező (kvázi)ekvivalenseiről l. C. GODDARD i. m. 158.) Induljunk ki a (12)-beli angol példából!

(12) *He will come to the office tomorrow.*
'Holnap jön/megy az irodába.'

A (12) elfogadható, ha a beszélő holnap az irodában szándékozik lenni, vagy ha a beszélő úgy gondolja, hogy a hallgató holnap az irodában lesz, vagy ha a beszélő az irodában van, amikor a (12)-t mondja, vagy ha a hallgató az irodában van, amikor a (12) elhangzik, vagy ha ezeknek a szituációknak bármilyen kombinációja fennáll (G. A. MILLER — PH. N. JOHNSON-LAIRD i. m. 542). CH. J. FILLMORE (i. m.) a hasonló többértelműséggel kapcsolatban megjegyzi, hogy a megnyilatkozásban más elemek korlátozzák az interpretációs lehetőségeket. Pl.:

(13) *I came there yesterday morning.*
'Tegnap reggel mentem oda.'

A beszélő nem lehet a kódolási időben az adott helyen, mert a *there* definíció szerint olyan hely, ahol a beszélő a kódoláskor nincs jelen, és nem lehetett már az adott helyen tegnap reggel, amikor mozgott. Tehát csak a hallgató pozícióját érintő interpretációk jöhetnek szóba.

A (12) magyar fordításában a *jön*-t csak akkor használhatjuk, ha a beszélő az, aki ott van az irodában a kódolási időben és/vagy a megérkezés időpontjában. Az olyan esetben pedig, mint a (13), a *megy*-et kell alkalmazni, a *jön*-nel való fordítás helytelen lenne. Vegyünk most egy rövid magyar dialógust!

- (14) — *Jöjj/Gyere ide!*
— *Rögtön megyek.*

Amennyiben a magyarban nem játszik szerepet a hallgató helye, és a beszélőnek a kódolás idején elfoglalt helye számít meghatározónak (vö. (13), amelynél FILLMORE nem említi azt a lehetőséget, hogy a beszélő a saját, a megérkezésekor elfoglalendő helye felé mozgott volna, valamint l. még az alább következő (15)-öt), csak a *megy* fordulhat elő a (14)-beli válaszban. Ha a beszélő azt fejezi ki, hogy egy későbbi időpontban visszatér egy helyre, akkor természetes módon adódik a *jön*.

- (15) *Holnap újra jövök.*

Mindannyian tudjuk, hogy vannak olyan magyarul beszélők, akik a (14)-ben a *megyek* helyett *jövök*-öt mondanának, és jól tudjuk azt is, hogy a nyelvészeti, nyelvvelő írásokban régóta vita folyik erről. Az eltérő véleményekkel kapcsolatban elég utalni a NyKk.-re (idézett szócikk) és a legutóbbi munkára: SÁNDOR MARTSA, Deictic reference in the semantics of Hungarian *jön* and *megy*. In: HUNYADI LÁSZLÓ — KLAUDY KINGA — LENGYEL ZSOLT — SZÉKELY GÁBOR szerk., Könyv Papp Ferencnek. Tanulmánygyűjtemény Papp Ferenc 60. születésnapjára. Debrecen, KLTE, 1991. 131—41. A *jön* egyes szám első személyű használatának problémáit azonban figyelmen kívül hagyhatjuk a *hív* jelentése szempontjából, mert a *hív*-ban kifejeződő üzenet mindig a hívást végrehajtó beszélő/kódoló személytől különböző személynek van címezve.

Nem foglalkozunk részletesebben a *jön*-nek a beszélő otthonát és a beszélő társaságát érintő elemzésekkel, csak egy-egy példát hozunk. L. a (16)-ot, amely abban a szituációban hangzik el, amikor mind a beszélő, mind a hallgató az egyetemen tartózkodik, valamint a (17)-et:

- (16) *Gyere át holnap a könyvért, a kulcs a lábtörlő alatt lesz.*
(17) *Szeretnél velem jönni a színházba?*

A *hív* jelentését vizsgálva, a *jön*-nek a harmadik személyű elbeszélő szövegekben való használatától eleve eltekinthetünk, mert a hívás mindig magában foglalja a beszélőt (általánosabban szólva a közlemény feladóját, ugyanis nincs specifikálva, hogy milyen jelekkel történik a közlés).

A *megy* és a *küld* kapcsolata két megjegyzést kíván. Először, ahogy a *jön* — *hív* igepár esetében, itt sem relevánsak az egyes szám első személyű használatával összefüggő problémák. Másodszor: a *megy* nem a *küld*-beli üzenet parafrázisa a (18)-ban.

- (18) *Menjünk a klubba! (Vö. *Jöjjünk a klubba! Gyerünk a klubba!)*

A (18)-at tekinthetjük olyan megnyilatkozásnak, amellyel a beszélő a klubba hívja egy vagy több barátját, de semmiképpen nem küldésnek. Azért nem lehet küldésről szó, mert amennyiben x y megérkezésekor y helyén szándékozik tartózkodni, csak abban az esetben használható a *küld*, ha nem együtt és nem valamilyen „együttműködés” céljával érkeztek az adott helyre. Hívásról viszont azért lehet beszélni, mert a (18)-cal a beszélő („együttműködés” céljával) vagy a társaságában való mozgásra szólít fel, vagy olyan mozgásra, amikor azt is tudatja, hogy a címzett(ek) megérkezésekor ő szintén az adott helyen lesz. Vegyük észre, hogy az előbbi mozgás is tartalmazza ezt a mozzanatot.

C) A *jön* és a *megy* fenti elemzéséből látható, hogy ezeknek az igéknek a beszélő helyére vonatkozó deiktikus feltételei figyelembe veendők a *hív* és a *küld* jelentés-definíciójában a hívó és a küldő fél által kívánt mozgásnak ahhoz a jellemzéséhez, amely megfelel az (1)-hez és a (6)-hoz rendelt interpretációknak, azaz a (2)—(5)-nek és a (7)—(10)-nek. Ezek a deiktikus feltételek azonban, természetesen, a hívást és a küldést végrehajtó személy helyére vonatkoznak, ezért itt a relativizált deixis egy esetével állunk szemben. Az S. R. ANDERSON és E. L. KEENAN által leírt, különböző kontextusokban előforduló relativizált deixistől eltérően (Deixis. In: T. SHOPEN szerk., *Language typology and syntactic description 3. Grammatical categories and the lexicon*. Cambridge, CUP, 1985. 301—7), a *hív* és a *küld* esetében lexémákban relativizált deixisről beszélhetünk. Az eddigiek alapján tehát a (19)-ben és a (20)-ban foglalhatjuk össze, amit a *hív*-ről és a *küld*-ről tudunk:

- (19) *x hívja y-t vhová* = *x*-nek az a célja, hogy *y*-nal az adott helyen a referenciaidőben együttműködjön, és *x* közli *y*-nal, hogy szeretné, ha *y* mozogna vhová, és hogy *y* megérkezésének a helye azonos *x*-nek a kódolási időben és/vagy a referenciaidőben elfoglalt helyével.
- (20) *x küldi y-t vhová* = *x*-nek nincs olyan célja, hogy *y*-nal az adott helyen a referenciaidőben együttműködjön, és *x* közli *y*-nal, hogy szeretné, ha *y* mozogna vhová, és hogy *y* megérkezésének a helye nem azonos *x*-nek a kódolási időben elfoglalt helyével (ha *y* megérkezésének a helye azonos *x*-nek a referenciaidőbeli helyével, akkor *x* és *y* nem egymás társaságában érkeztek meg).

A (19)-cel és a (20)-szal kapcsolatosan három, a *hív*-ra és a *küld*-re egyaránt vonatkozó, valamint egy, csak a *hív*-ra vonatkozó megjegyzést kell tennünk. Először, azon kívül, hogy a kommunikáció nagyon különböző jelek segítségével folyhat, a kommunikációs partnerek nemcsak emberi lények lehetnek. Mindkét szempontból vö.:

(21) *A sarokba hívta/küldte a kutyáját.*

Másodszor, tekintsük a (22)-t!

(22) *Az őrmester messziről is jól hallható parancsszavával a laktanya bejáratához hívta/küldte az újoncot.*

Mint érzékeljük, a kontextus által indukált interpretációban nem a feladó kívánságai adják — mint eddigi példáinkban — a beszédhátteret, hanem egy normarendszerből következik *y* mozgásának szükségszerűsége.

Harmadszor, a (23)-ban

(23) *János az egyetemre hívta/küldte Máriát.*

A két ige differenciálódhat annak függvényében, hogy az *egyetem*-et mint épületet vagy mint intézményt értjük: az egyik esetben konkrét fizikai mozgásra, a másikban pedig a társadalmi státus megváltozására kell gondolnunk.

Negyedszer, a (19)-et pontosítandó: *y* mozgása végpontjának nem kell feltétlenül egybeesnie *x* helyével, hanem elég, ha *y* a megérkezéskor *x* helyéhez közel van, azaz *x* szemszögéből „itt van”. Vö. Péter a szobájában az ablaknál áll, és egy idegen van az utcán:

(24) Péter a lámpához hívta az idegent, hogy jobban lássa, ki az.³

Mielőtt hozzákezdenék a *hív* és a *küld* szemantikai jelentésmagjának formalizált megadásához, még fel kell hívni a figyelmet arra a problémára, amelyet a deiktikus szavak jelentésdefiníciókban való szerepeltetése okoz. Az ÉrtSz.-ban (3: 282 I. 1.) a *hív*-nál azt olvashatjuk, hogy „menjen, közelítsen hozzá” (ti. a feladóhoz a címzett). A deiktikus *megy*-nek a jelentésmeghatározásban való előfordulása azért félrevezető, mert a *megy* nem a hívást végrehajtó szemszögéből, hanem a hívás eseményén kívül eső, a hívás eseményét közlő beszélő szempontjából írja le azt a mozgást, amelyet a hívott féltől kívánnak. Az utóbbi szempont érvényesítése viszont a *jön* használatát is elképzelhetővé teszi. (Zárójelben megjegyzem, hogy a fentebbi, a (4)-ben és az (5)-ben található interpretációk is hiányosak ebben a vonatkozásban.) Mivel azonban a *hív* lexéma jelentésében teljesen irreleváns a hívás eseményén kívüli beszélő szempontja, el kell kerülni, hogy bevonjuk a definícióba az említett deiktikus igéket. A (19)-ben valóban nem szerepelnek ezek az igék, és — tegyük hozzá — a (20)-ban sem. A (19)-ben és a (20)-ban ezeket az igéket csak mintegy jelentésrészekre bontva találhatjuk: a *mozog* igére, amely hiperonimája mind a *jön*-nek, mind a *megy*-nek, és ezek deiktikus feltételeire annak megfelelő megoszlásban, ahogy a *hív* és a *küld* a címzett helyét kijelölik a hívást és a küldést végrehajtó helyének vonatkozásában.

3. Ezzel készen állunk, hogy — bizonyos technikainak nevezhető egyszerűsítésekkel — formalizálva megadjuk a *hív* és a *küld* invariáns magjelentését, amelyekből aztán (formálisan) levezethetők a kontextusok által indukált és a szótári sztereotípiák által meghatározott referenciális körbe tartozó szó szerinti jelentések. Mint a (19) és a (20) mutatja, ehhez a *közöl*-ből érdemes kiindulnunk. Az ÉrtSz.-ban (4: 464) ezt olvassuk: „vkinek szóban, írásban tudtára ad vmit”. Ezzel szemben az ÉKsz.-ban (791) — helyesen — nem szerepel a nyelvi jelek használatára vonatkozó megszorítás: „Tudtára ad vkinek vmit.” Azt azonban mindkét meghatározás magában foglalja, hogy a közlés eredményeképpen a címzett bizonyos információ birtokába jut, vagyis valami tudottá válik. Mivel pedig nincs benne a *közöl* jelentésében, hogy verbális vagy nem verbális tevékenység okozza a fenti állapotváltozást, csak általánosan utalhatunk az okra. Tehát a *közöl* mindenféle konkrétilálás nélküli kommunikációs tevékenységet nevez meg, azaz formalizálva, a szemantikai komponenseket egy logikai nyelv predikátumainak tekintve, a (25)-öt írhatjuk:

(25) $(x \text{ TESZ } e_1) : ((e_1 \text{ OKOZ } e_2) : (e_2 \text{ INST (VÁLIK (y TUD } e_3))))$,
 ahol e_1 , e_2 és e_3 az E események fogalmi-ontológiai mezőjének elemei helyett álló változók; a „:” kötőszó jelentése: ’úgy, hogy’, azaz a kötőszó után álló kijelentés egy feltételt ’helyez’ a kötőszó előtt található kijelentésre; valamint az INST a ’megvalósít’-nak megfelelő szemantikai komponens.

³ A NyKk.-ben (1: 1100) található a következő példa: „Ha egy barátom telefonon kiment magát meghívásunk alól, erről jogosan tájékoztatom a környezetemben levőket így: A barátomnak váratlan külföldi vendégei *jöttek*, ezért, sajnos, nem látogathat meg bennünket.” A *jön* ebben az esetben a külföldi vendégek közelségével indokolható, és nem úgy, ahogy a NyKk.-ben (uo.) olvassuk: „[...] élhetünk a *jön* igével például akkor, ha a hallgató szempontját érvényesítjük, vagyis odaképzeltük magunkat a hallgatóhoz.” Persze az is kérdés, hogy az idézett szituációban ki a hallgató, ahová odaképzeltük magunkat.

A hív és a küld jelentésrepresentációjában a közöl szemantikai struktúráját, vagyis a (25)-öt specifikálnunk kell az üzenet tartalmát (e_3 -t) illetően. Amivel mindkét ige esetében ki kell egészíteni a (25)-öt, az a következő három pontban foglalható össze:

a) Nyilvánvalóan szükséges a MOZOG predikátum, amely egyargumentumú és csak általánosan utal a helyváltoztatásra, vagyis nincs specifikálva, hogy a helyváltoztatás fizikai vagy társadalmi jellegű. (Annak formális kifejezésétől eltekintünk, hogy a hívás/küldés időpontja utáni mozgásról van szó.)

b) A feladónak y mozgásához mint eseményhez fűződő viszonyát (x kívánja, hogy...) úgy értelmezhetjük, hogy a feladó kívánságaiból következik, azaz szükségszerű, hogy y mozogjon. Mivel azonban — mint már a (22)-ben láttuk — nemcsak kívánságokból adódó szükségszerűségből lehet hívni vagy küldeni, általánosan az SZ rövidítést írjuk, ilyen formában: (SZ e_3).

c) A (MOZOG y)-hoz mint eseményhez a SZ operátoron kívül hozzátartozik még az y (ösvény jellegű) helyének megadása.⁴ Mivel erről konkrét információt ezek az igék nem tartalmaznak, a lokalizációt csak egy predikátumváltozóval (Q) jelöljük, amelyet a „végpont” tematikus szereppel rendelkező helyhatározóval helyettesítünk egy mondat értelmezése során. A kezdőpontot jelölő helyhatározóról egy redundanciaszabállyal adhatunk számot: Ha van végpont, van kezdőpont is.

Az a)–c) figyelembevételével a (26)-ot kapjuk:

$$(26) (((SZ e_3) : (e_3 INST (MOZOG y))) : (Q y))$$

Mindaz, amit eddig felírtunk, a hív-nak és a küld-nek közös jelentése. De miben áll a két ige közötti különbség a magjelentésük vonatkozásában? A 2. pont alapján azt mondhatjuk, abban, ahogyan y helye a feltételezett megérkezéskor x -nek, az üzenet feladójának a kódoláskor és/vagy a megérkezéskor elfoglalt helyéhez viszonyul. Ha x -nek a hív, ill. a küld számára releváns — a (19)-ben és a (20)-ban feltüntetett — helyeit⁵ β -val, illetve γ -val szimbolizáljuk, felírhatjuk a (27)-et, amely a hív számára, és a (28)-at, amely a küld számára lényeges.

$$(27) (FIN (LOC y)) \subset (PROX \beta)$$

$$(28) (FIN (LOC y)) \neq \gamma$$

A (27)-beli és a (28)-beli szemantikai komponensekhez a következő magyarázatokat fűzzük:

a) Ha x egy változó, amely bármely, a lokalizáció szempontjából szóba jöhető fogalmi-ontológiai mező elemei helyett állhat, akkor a (LOC x) kifejezés x -hez egy helyet rendel.

b) A FIN komponens a (FIN (LOC x)) kifejezésben egy meghatározott végponttal rendelkező ösvénystruktúrát rendel egy helyhez, azaz „útvonallá” változtatja a helymegjelölést.

c) A PROX komponens kijelöli a közeli környezetet.

⁴ Egyelőre a feladó helyéhez való viszonyítást figyelmen kívül hagyjuk, mert ebben — mint emlékezhetünk — különbözik egymástól a hív és a küld.

⁵ Ezek között — a hív esetében y -nak x társaságában való megérkezésére, ill. a küld esetében ennek az esetnek a nem lehetséges voltára gondolva — ösvény jellegűek is szerepelnek.

Mielőtt rátérnék a *hív* és a *küld* kontextusokban előforduló szó szerinti jelentéseire, megemlítem — bár a terjedelmi korlátok miatt csak jelzésszerűen tehetem —, hogy az eddig vizsgált explicit (állított) jelentéseken kívül ezeknek az igéknek vannak implicit jelentéseik is (az utóbbi jelentéstípusra l. KIEFER FERENC, Az előfeltevések elmélete. Bp., Akadémiai K. 1983.). Egyfelől, a (25)-beli, az inchoatív mozzanatot tartalmazó igékre általánosan jellemző VÁLIK együtt jár egy implikációs jelentéssel, nevezetesen azzal, hogy az állapotváltozás utáni időpontban az adott állapot fennáll, és egy előfeltevéssel, nevezetesen azzal, hogy az állapotváltozást megelőzően az adott állapot nem áll fenn. Másfelől, a *hív* és a *küld* olyan előfeltevést idéz elő, hogy a címzett a hívás/küldés időpontjában nincs a „végpont” tematikus szerepű helyhatározó által jelölt helyen.

4. A *hív* és a *küld* 2. pontban megfigyelt kontextusokbeli variánsainak jellemzéséhez a (25)—(28) által ábrázolt szemantikai jelentések konceptuális konkretizálása szükséges. Elsősorban a szótári sztereotípa — mint a fogalmi reprezentáció része — szűkíti az igék referenciális körét az okozás módját, valamint az okozás célját illetően. A 3. pontban a *hív* és a *küld* magjelentésének formalizálásához kiindulópontul használt *közöl* szótári sztereotípiája kizárja az okozás olyan nem standard módjait, mint például bizonyos nem szándékos információátadás. Ha x az asztalon felejt a frissen kapott levelet, és y beleolvastva megtud valamit, akkor ezt perifrastikus kauzatív szerkezettel fejezzük ki: x (vagy a levél írója) azt okozta, hogy y tudjon valamit, és nem a *közöl* lexémával. Azt, hogy a szándékosság figyelembevétel a fogalmi ábrázolásra tartozik, még az is mutatja, hogy az állati kommunikációban eleve kérdéses a szándékosság. Az okozás céljával kapcsolatban pedig visszautalunk a (19) és a (20) megfelelő részeire: x-nek az a célja, hogy y-nal az adott helyen a referenciaidőben együttműködjön; valamint x-nek nincs olyan célja, hogy y-nal az adott helyen a referenciaidőben együttműködjön. Az okozás céljára vonatkozó szótári sztereotípa azonban nemcsak a körülíró szerkezetekkel és a lexémákkal történő kifejezőmódok közötti választás szempontjából elengedhetetlen, hanem a *hív* és a *küld* referenciális körét egymás vonatkozásában is szűkíti. Ugyanis csak az együttműködési cél meglétét megfogalmazó szótári sztereotípiával magyarázhatjuk, hogy nem a *küld*-öt, hanem a *hív*-ot használjuk annak a szituációnak a megnevezésére, amikor x y olyan mozgását kívánja, amelyik x-nek a kódolási időben elfoglalt helyétől különböző, de a referenciaidőbeli helyével megegyező helyre irányul.⁶

Másodsorban, a szótári sztereotípa által így meghatározott tartományban az invariáns magjelentés differenciálódik. Ez a konkretizáció sokféle — a kontextusban előforduló — körülményből adódhat. Az alábbi felsorolásban ezt körvonalazom olyan módon, hogy a (25)—(28) szemantikai egységeihez hozzárendelem a 2.-beli példák számát és megfogalmazom azokat a kérdéseket, amelyekre a konceptuális interpretációnak választ kell nyújtania:

⁶ Mint ahogy a kandidátusi értekezésemben megmutattam (BIBOK i. m. 106—7), a *vág* és a *tör* megkülönböztetésében is szerepet játszik a szótári sztereotípa. A *vág*-gal szemben a *tör*-t éppen az jellemzi, hogy a nem-egésszé válást okozó esemény nem feltétlenül foglalja magában egy tárgynak a használatát. De lehet egy tárgyat használva törni, vágva azonban — és ez sem az ÉrtSz.-ből (6: 775—6), sem az ÉKsz.-ből (1397) nem olvasható ki — nem lehet törni. Ezért a szótári sztereotípiának ki kell zárni, hogy a *tör* lexémát alkalmazzuk azokra az eseményekre, amikor egy éles tárgyat (standard módon) használva okozzuk a nem-egésszé válást. Ugyanakkor nem kell kizárnia például azt az esetet, amikor egy baltának nem az éles részét használva okozzuk a nem-egésszé válást. Vö. *egy baltával vágta/törte a jeget*.

a) x, y, e_1 : (21). A kommunikációs partnerek emberi lények vagy nem? Továbbá: milyen tevékenység, milyen jelek használata okozza azt, hogy y tudomást szerez e_3 -ról?

b) (SZ e_3): (22). Mi alkotja a szükségszerűség értelmezésénél a beszédhátteret: kívánságok egy halmaza vagy egy normarendszer?

c) MOZOG: (23). Az általános helyváltoztatás fizikai vagy társadalmi „mozgásként” realizálódik-e?

d) β, γ : (1)—(10). Hogyan konkretizálódik x -nek a helye, amelyhez y helyét viszonyítjuk?

A fogalmi differenciáció útján nyert szó szerinti jelentések között vannak olyanok, amelyek prototipikus és kevésbé tipikus hívás- vagy küldés-eseményre vonatkoznak. Például: legkönnyebben azt az eseményt azonosítjuk hívásként, amikor a címzett megérkezésének a helye megegyezik a feladónak mind a kódoláskor, mind a referenciaidőben elfoglalt helyével, azaz amikor x azt kéri y -tól, hogy mozogjon hozzá, azaz arra a helyre, ahol a kódolási időben van és ahol y megérkezésekor is lesz.

A fogalmi értelmezésnek még további két — a jelentésekre tagolás szempontjából — lényeges aspektusára szeretném a figyelmet ráirányítani. Először, a *hív* és a *küld* általam javasolt szemantikai reprezentációja mint magjelentés nemcsak az ÉrtSz. *hív*, illetve *küld* címszavának egyetlen, az első jelentéscsoportban felvett első jelentésére érvényes, hanem a *hív* I. 2. (a többi *átv* minősítéssel van ellátva), illetve a *küld* I. összes, vagyis 2., 3. és 4. jelentésére is. Ugyanis — a *hív*-val példázva — az, hogy y -nak valamilyen feladat vállalása, megoldása, valamint valamivel kapcsolatos kötelesség teljesítése érdekében kell

a mozgást végrehajtania (*hadba hív, háborúba hív, katonai szolgálatra hív* stb., vö. ÉrtSz. 3: 283 I. 2.), csupán az alulspecifikált szemantikai jelentés és a funkció-sztereotípiákonceptuális differenciálódását jelenti. Ugyanezen okból egy magjelentésbe vonható össze a *behív*-nak az ÉrtSz. első kötetében (474) szereplő mindhárom jelentése, valamint a *kiküld*-nek az ÉrtSz. negyedik kötetében (115) feltüntetett 1., 3. és 4. jelentése (a második jelentést sem kell azonban külön kezelni, ha elfogadjuk az alább következő (30)-as példa értelmezését).

Másodszor: tekintsük még a (29)-es és a (30)-as példákat!

(29) *A földszintre hívta a liftet.*

(30) *Küldtem egy csomagot Pécsre/Jóskának.*

Az ÉrtSz. a (29)-nek megfelelő jelentést nem tartalmazza, a (30)-nál a *küld* címszó II. jelentéscsoportjának az 1. jelentése a releváns (de vö. a többit is). Mármost ha a szemantikai reprezentációban megengedjük, hogy bizonyos komponensek zárójelben szerepeljenek, jelen esetben a TUD és az SZ, és hogy a kontextus döntse el, mikor kell ezeket figyelembe venni, akkor az eddigi formulákkal a *hív* és a *küld* ezen újabb jelentései szintén megragadhatók. Ezt, a zárójelezést alkalmazó megoldást, elfogadhatóbbnak tarthatjuk, mintha — fordítva okoskodva — a kontextus vezetne be (nem egyszerűen hozzákapcsolásról van szó!) a lexémák reprezentációiba ilyen konstansokat a változóikkal együtt. Természetesen, ezzel nem akarom azt állítani, hogy egy ige összes nem metaforikus jelentése összevonható egyetlen reprezentációba. Inkább azt tartom valószínűnek, hogy bizonyos esetekben a szemantikai szinten is több jelentésmaggal, amelyek között a mindennapi tudásunk révén esetleg kapcsolatot létesíthetünk, számolhatunk. (Ennek részletes vizsgálata fontos adalékokat nyújtana a poliszémia és a homonímia megkülönböztetésére nézve.) A *hív*-nál másik magjelentés feltételezése látszik szükségesnek a (31)-nek megfelelően.

(31) *A fiút Bálintnak hívják.*

5. Befejezésül az elmondottak lexikográfiai felhasználását illetően a szótár kétféle felfogására kell utalnom (l. KIEFER FERENC, A jelentéskutatás újabb irányzatai: MNy. 1989: 267). A szótárban mint a nyelvelmélet egyik komponensében az értelmezések, ha indokolt, lehetnek alulspecifikáltak, tartalmazhatnak változókat, amelyeket a fogalmi differenciáció konkretizál a szótári sztereotípiák által megszabott kereteken belül. A tulajdonképpeni szemantikai és a fogalmi reprezentáció szétválasztása nemcsak a jelen tanulmányban részletesen elemzett *hív* és *küld* esetében tett elérhetővé jelentős általánosításokat, hanem szilárd alapot biztosít ahhoz, hogy más lexémákat is, például az ezekkel az igékkel rokon jelentésű igéket (l. még az 1. jegyzetet), a konceptuális szemantika eszköztárának a segítségével jellemezzünk. Elmélyült konceptuális szemantikai vizsgálatokat azért is fontos folytatni, mert a szótárban mint lexikográfiai produktumban teljes, ugyanakkor sémaszerű jelentésábrázolást szükséges adni. Ehhez viszont az elméleti megalapozottságú kutatások irányából várható segítség. Csak így képzelhető el magasabb színvonalú értelmező szótárak készítése, és csak így válik a lexikográfia igazi alkalmazott nyelvészeti diszciplínává.

BIBOK KÁROLY